FASİKÜL 49 – SAYFA 23

Çeviri: Anita Tatlıer

Osmanlı saray düzeni

İ.Hakkı Uzunçarşılı

İmparatorluğun başlangıcına dayanan Osmanlı saray düzeni XVI.yüzyılın sonuna doğru zirvesine ulaşır ve hafif değişikliklerle birlikte, XIX.yüzyılın ilk yıllarına dek ciddi disiplinini sürdürür.

Saray, ayrı düzenlere sahip iki büyük alt bölüm içerir: Enderun (iç) ve Biyrun (dış). Enderun, ki aynı zamanda Harem-i Humayun (kraliyet haremliği) ismini taşıyordu Topkapı sarayı ya da Yeni Saray'da, aynı zamanda Ak ağalar kapısı olarak da belirtilen Babüssade kapısının içinde yer alıyordu. Enderun, toprakların geri kalanının tabi olduğu hükümet örgütüyle hiçbir bağlantıya sahip değildi: burada atamalar ve aktarmalar, ne istisnalar ne de iltimasın etkili olduğu enderun yasası gereği yapılırdı ve sultanın kendisi de kesin biçimde buna tabi olurdu.

Enderun Düzeni:

Enderun düzeninin başlıca ana dayanağı İçoğlan topluluğuydu, bu beş bağımsız hizmet bölümüne ayrılmıştı: 1) Büyük ve küçük odalar; 2) Seferli; 3) Kiler; 4) Hazine; 5) Has oda.

İçoğlanlar Hristiyan kökenli müslüman dininde yetiştirilen, seferlerden getirilen tutsaklar arasından seçilen ya da özel devşirme kanunu uyarınca (işe alma) imparatorlukta yaşayanlar arasından seçilen genç erkeklerdi. Kapı Ağasının denetimi altında büyük özenle, fiziksel özelliklerine göre ve kişiyi yüz özelliklerine göre tanıma kurallarına göre seçilirdi, bunlar Edirne'deki Eski Saray'da ya da Galata, İbrahim Paşa ve İskender Çelebi saraylarında yetiştirilirdi.

Kendilerine okuma, yazma ve kendi yaşlarına uygun bir jimnastik öğretilirdi. Bundan sonra, kıdem sırasına ve ihtiyaçlara göre, kendileri Yeni Saraya (Topkapı) aktarılırdı ve Büyük ile Küçük Oda kütüğüne kaydedilirdi, bu işlem Çıkma olarak anılırdı. Eğer "çıkanların" sayısı anormal biçimde yüksekse, sadece en uygun olanları enderuna dahil edilirdi, diğerleri ise süvari sınıflarına gönderilirdi.

İster büyük ister küçük odanın kütüğüne kayıtlı genç insanlar, eşit mevkiye sahipti ve dolama olarak adlandırılan kostümü giyerlerdi ve bu da onlara dolamalı ismini kazandırırdı, buna karşılık üst mevki içoğlanları kaftan giyerler ve bundan dolayı kaftanlı olarak adlandırılırdı. Dolamalılar belirli bir program uyarınca eğitimlerini sürdürür ve kendi yaşlarına uygun sporlar yaparlardı, örneğin atlama, koşu, güreş, okçuluk, tokmak ve meç. Bundan başka, kendilerine verilen çeşitli görevleri yüklenirlerdi. Bir saray ağası onların gözetiminden sorumluydu.

Büyük ve Küçük Odanın oniki üyesi (Halife Kalfa), özel öğretmenlerden ders alırdı sonra sırasıyla kendi arkadaşlarına öğretirlerdi. Böylece, dışarısıyla temaslar sınırlıydı. Belli bir sürenin sonunda gençler, söz konusu alanlara uygun bir hazırlıktan sonra ya üç hizmetin Seferli, Kiler ve Hazinenin boş olan yerlerine atanırlardı ya da süvari sınıfına verilirlerdi. Bu nakil bir kraliyet kararına göre yapılırdı. Yukarda belirtilen üç hizmete atanan gençler günlük bir maaş ve yıllık bir bahşiş alırdı; süvari sınıfına verilenler ise belirli bir maaş ve bir at alırdı. 1675’de, her iki oda da ortadan kaldırıldı; bundan böyle Galatasaray’dan çıkan gençler (diğer hazırlık sarayları da aynı şekilde bu arada ortadan kaldırılmıştı), yukarda belirtilen üç hizmete ya da süvari sınıfına verilecekti.

Resim: Kraliyet konseyinin Toplantısı

Kaftanlılar:

Kaftanlılardan seferli hizmetine geçenler (bu “oda” IV.Murad tarafından kurulmuştu), burada eğitimlerine devam ederdi, kendi doğal yeteneklerine göre enstrümantal müzik (ut, kitare), şarkı, okçuluk, berberlik, tellaklık, çamaşır kahyalığı, nihayet güreş öğrenirlerdi. Bilim, edebiyat, koşuklama öğrenenler de vardı; diğerleri, cüce ya da dilsiz olanlar soytarılı mesleğine hazırlanırdı. Bu hizmette göze çarpan iç oğlanlar, terfi edip kraliyet odasına geçerlerdi; diğerleri süvarilere katılır ya da sarayın dış görevlerine (kapı ve masa hizmeti) atanırlardı.

Kiler’deki içoğlanlar, seferliye göre daha üst bir mevkideydiler, kraliyet masası hizmetiyle ilgilenirlerdi. Bunların şefi yemek ve içkilari zehirlenmediklerini kanıtlamak amacıyla tadarak sunma işlevine sahipti. Bu hizmeti terk ettiklerinde,

belirli bir süre sonunda, içoğlanlar süvari ya da Biyrun hizmetlerine gönderilirdi.

Hazine hizmeti, hiyerarşik olarak Kiler'den üstündü ve barındırdığı içoğlan sayısı kesinlikle altmıştan az olmazdı bunlar, maden para ve elmas, mücevher, kürk, şal, halı ve kostümler için değerli kumaşların korunması görevine verilirdi. Bunları, Enderun için çalışan iki bin zanaatkar (Ehl-i-Hiref), terzi, kürk satıcısı, mücevherci, sorguç ve tuğ imalatçısı, işlemeci, silahçı, vs. ile karıştırmamak gerekir.

Enderunun en aranan hizmeti Kraliyet Odasınınkiydi. Korkunç Selim bu hizmetteki içoğlan sayısını 40 olarak belirlemişti, bunlar kıdeme göre ve aynı zamanda alt hizmetlerde bulunanlar arasından sultanın özel emriyle işe alınırlardı

Bunların işlevi temelde sultanın kişisel hizmeti ve hırka-i şerif (peygamberin kutsal kalıntısı) bölümünün hizmetinden oluşuyordu. Tıpkı diğer hizmetlerdeki arkadaşları gibi kaftan giyerler, onlardan sadece başlıklarının kenarındaki rütbe şeridinin daha büyük genişliğiyle ayırt ediliyorlardı.

Bu hizmetteki içoğlanların altısı (büyük ağa) bu elitin elitini oluşturuyordu ve bunlardan biri, kraliyet Odasının şefi (has odabaşı), törenelr için sultanı giydirmek ve daha sonra da giysilerini çıkarmakla görevliydi.

Resim: Bayram dolayısıyla Sarayda Resepsiyon.

Kendisi hükümdarın güvendiği kişilerden biriydi ve onun özel mühürlerinden birinin muhafızlığına atanmıştı. 1681'de, Kraliyet Odasının ağalık konumu ortadan kaldırıldı. Altı yıl sonra ise bu yeniden kuruldu, buna rağmen bu ünvanı taşıyan kişinin nüfuzu diğer altı seçkin kişi arasından bir diğeri silahtar ağanın payına düşmüştü.

Bu törenlerde, hükümdarın atını atıyla izlerdi, onun sağında durur ve sağ omzunda kraliyet kılıcını taşırdı. Kendi mevki ve itibarı tüm enderuna yayılmıştı. Bunun atanması kraliyet kararı ile gerçekleşirdi ve göreve girmesi belirli bir ihtişamı ortaya koyardı. Bunun etkisi daha sonra azalacaktı.

Altı büyükten üçüncüsü, Çuhadarağa, tören alaylarında hükümdarın araksında atını sürerdi ve onun ceketini taşırdı. Kendisi hükümdarın kaftanlarından ve kürklerinden sorumluydu.

Dördüncüsü rıkaptar ağa idi; ilk başta hükümdarın ayakkabısını giydirme ve çıkarma ile görevliyken daha sonra

işlevi hükümdar ata bindiği sırada ya da attan indiğinde onun üzengisini tutmaya indirgendi. Üzengi ağasının sahip olduğu mevki ki başlangıçta Çuhadarağanınkinden daha yüksekti, Fatih'in kararıyla bunun emrine tabi oldu.

Dülbent gulamı, beyinin türbanı ve çamaşırıyla ilgilenirdi. Törenlerde, kendisi kraliyet türbanını taşırdı. Nihayet, Miftah gulamı, Kraliyet odasının iç oğlanları arasında düzen ve disiplini korumakla görevliydi.

İlk beş görevin önemine dair bir fikir verebilmek için, bunların sahiplerinin oldukça sıklıkla büyük-vezirlik onuruna terfi ederek saraydan ayrıldıklarını eklemeliyiz.

Enderunun hizmet ve yatakhaneleri son derece ciddi bir yönetmeliğe tabiydi ve silahtar ağa bunu harfi harfine uygulamakla yükümlüydü. Bu hizmetlerden her birine bir imam, bir müezzin ve bir öğretmen bağlıydı. Cuma akşamı, günlük beşindi ve son namazdan sonra (yatsı), sultanın zafer kazanması ve düşmanlarının yenilmesi için özel dualar Allaha sunulurdu.

Kapı ağası:

Biyrun'dan Enderun'a götüren kapı, yukarda da belirttiğimiz gibi çağrışımlı bir isim olarak Babüssade adını taşıyordu, Kapı Ağasının yetkisine tabi bir ak ağalar ordusuyla korunurdu ve bu da bunun çoğunlukla, daha az şiirsel bir isimle ak ağalar kapısı olarak belirtilmesine yol açardı (yukarda belirtilmişti). Kapı ağası, o döneme kadar tüm enderuna yayılan geniş imtiyazlara sahip olmasına rağmen, 1587'de bunların indirgendiğini gördü, kara ağaların beyi ki o döneme kadar onun emrinde çalışıyordu, bu tarihte kraliyet eşleriyle ilgili tüm enderun bölümünde başa geçti. XVIII.yyın başında, bunun otoritesi yeniden değişti ve bundan böyle sadece Babüssade kapısının muhafızlığına indirgendi.

Burada, ak ağaların imparatorluğa örneğin Ali, Sinan, Süleyman ve Gürcü Mehmet paşalar gibi bir dizi önemli büyük vezirleri tedarik ettiğini de belirtmeliyiz, bunların isimleri ağa anlamını taşıyan, hadım ön lakabıyla bize ulaşmıştır.

Biyrun düzeni:

Biyrun ya da osmanlı sarayının dış kısmı üç alt bölümden oluşuyordu ve bunun personeli şu üç ilgili sınıfa dağılıyordu:

1) bilgin sınıf (ilmiye), buna sultanın hocaları, hekimlerin bir kısmı, göz doktorları ve müslüman cerrahlar (müslüman-olmayanlar bunun dışındaydı), iki ya da üç kraliyet imamı aitti:
2) Hocagan sınıfı (sadece tarihsel olarak açıklanan ve

Resim: Sarayın çeşitli kostümleri ve geleneklerini çağrıştıran bir tablo

kesinlikle gerçekliğe denk gelmeyen bir tanımlama) şehremini, mutbak emini, darphane emini, arpa emininden oluşurdu
3) Ağalar sınıfı; kılç taşıyanlar, emiri alem, kapı ağası, baş çavuş, kapı bekçi başı, çeşnigir başı ve iki büyük seyis buna dahildi.

Şimdi bu üç sınıfa bağlı görevlerden birkaçıyla ilgili bazı bilgiler vereceğiz. Bu görevlere dair ayrıcalıklar ve yetkiler bunları tanımlayan terimlerde açıkça ortaya çıkmaz ya da bunun dışında bazı kayda değer özellikler de sunar.

Hekim başı, hastanelerin genel yöneticisi ve imparatorluğun müslüman ya da değil tüm hekimlerinin, cerrahlarının ve eczacılarının başı ve yargıcıydı. Şehr emini, resmi binaların inşaatına ve sarayın belirli malzeme ve donanımının sağlanmasına başkanlık ederdi. Matbah emini (mutfak başkanı), enderun, biyrun ve divanı (kraliyet konseyi) besleyen mutfakların yiyeceklerinin sağlanmasıyla görevliydi. Arpa emini, saray ahırlarının yulaf ve otlarının sağlanmasını denetlerdi ve aynı zamanda, elçilerle İstanbul'a gelen hükümetin diğer misafirlerinin, ayrıca Beylerbeyi'nin binek hayvanlarının da bu gereksinimlerini karşılardı.

Şehr eminine mimarlar birliği tabiydi; kendisi, matbah emini ve arpa emini büyük sayıda personeli yönetirdi.

Emiri Alem adını alan ulu kişiye, hükümdar tarafından beylerbeyi ve Sancak beylerine dağıtılması hedeflenen sancak ve bayrakların muhafızlığı verilmişti. Bunun emrinde, dokunaklı bir tanımlamayla, dünyanın trampet

beyleri olarak anılan bir birlik bulunurdu. Hükümdar ata bindiğinde, kraliyet atının dizginlerini tutma onuru emiri aleme düşerdi.

Kubbe veziri görevinin ortadan kaldırılmasından sonra emiri alem bunun görevini devr aldı, bu hükümdar tarafından elçilere bağışlanan görüşmelere katılmak ve bunların elinden güven mektuplarını almaktan oluşuyordu. Kendisi bunları Kaptan Paşa'ya (denizler bakanı) iletirdi, ki bunları büyük-vezire aktarırdı, bu da bunları hükümdarın tahtının karşısında bir mindere yerleştirirdi. Kraliyet yanıtı, aynı yolu bu sefer tersine izleyerek, emiri alem tarafından elçiye iletilirdi.

Kapı ağası, tıpkı adının da belirttiği gibi, ilk kapının (dış) Bab-ı-hümayun, kraliyet kapısı ve Saray'ın orta kapısının muhafızlığına verilen kapı bekçilerinin hiyerarşik açıdan üstüydü. Aynı zamanda, kendisi saray ve divanda protokol başıydı: zaten bu kendisinin başlıca işleviydi. Toplantı günlerinde, kapı ağası divan üyelerini ağırlardı, gümüş bir asa taşır ve kendisine çavuş başı eşlik ederdi. Kraliyet kararları kapı ağalarının aracılığı sayesinde büyük vezire ve divanın diğer üyelerine iletilirdi. Yine bunların aracılığı sayesinde, hükümdar divanda ya da taşrada bulunan yeni büyük-vezire mührünü gönderirdi. Bu son durumda, kapı ağası görevini kırk kapı bekçisi eşliğinde yerine getirirdi. Aynı şekilde, görevden alınan büyük-vezir kraliyet mührünü kapı ağasına geri vermek zorundaydı, ki bunu hükümdarına teslim ederdi.

Çavuş başı yargı yetkisine sahipti, idari, askeri, dinsel-sivil mahkemelerin kararlarının uygulanmasından sorumluydu. Elçilerin ağırlanmasında ve divan günlerinde aynı zamanda bazı işlevlere de sahipti. Tutuklamaları da kendisi yürütürdü.

Bu iki saray protokol başının dışında, aynı zamanda bir Devlet Protokol Başının (teşrifatçı) bulunduğunu da eklemeliyiz, kendisi en ufak detaylarına kadar yeni hükümdarın tahta geçme törenlerini ya da sarayda dini bayramların kutlama törenlerini düzenlemekle görevliydi. Fakat, Devlet Protokol Başı, Sarayın değil de Babıalinin ulu bir kişisiydi.

Fatih döneminde sadece tek bir kapı ağası bulunuyordu, fakat bundan sonraki hükümdarlıklarda

bunlar sayıca giderek çoğaldı. Bunlar törenlerde gümüş asa taşırdı ve özel işlevleri kapsamında, elçiyi kolunun altından tutarak tahtın önüne kadar getirirdi.

Sarayın iki büyük seyisi önemli kişilikler olarak kabul edilirdi. Bunlar, kısmen sarayın surlarında kısmen şehrin içinde yer alan kraliyet ahırlarını yönetiminden sorumluydu ve devşirme yöntemiyle işe alınan çok sayıda seyisten oluşan bir orduyu yönetirdi.

Bostancı ocağı:

Bu önemli bir kuruluştu, Biyrun'a bağlıydı fakat gerçek anlamıyla buna dahil değildi. Bunların başı, kraliyet bahçelerinde uygulanan sebze ve çiçek ekimini denetlerdi ve kraliyet konutlarının bazılarının korunmasından sorumluydu: Bunun dışında, Haliç, Boğaz ve Marmara kıyılarında düzen ve güvenliği korumakla yükümlüydü. Bu kıyılarda yer alan bütün ve dükkanların kaydını tutardı. Bostancı başı aynı zamanda, sarayın surlarında olduğu kadar dışarıda da büyük işlerden sorumluydu. Gözden düşmüş büyük vezirlerin sürgüne çıkmasını denetlerdi.

Dışarıda görülmesi bir infazı bildirdiği için, sarayı ancak gece olduğunda terk ederdi. Saray hizmetinden ayrılan bostancı başıları, ya beylerbeyi ya da büyük-vezirliğe terfi ederlerdi.

Saray bunun dışında, buna gereksinim duyduğu malzeme ve hizmetleri tedarik eden zanaatkar ve işçi birlikleri şeklinde sayısız örgütlerle de donanmıştı; aşçı, pastacı, şekerci, su taşıyıcısı, fırıncı, çamaşırcı, terzi, çadır imalatçısı, vs.,

Resim:

-- Bayram kafilesi saray avlusundan Sultan Ahmet ve Ayasofya Camilerine doğru yol alıyor.

- a) Has oda ya da Büyük Padişahın odasındaki İçoğlan
  b)Tülbenttar ağa ya da padişahın türbanını taşıyan kişi

- Kızlarağası

a) bir acemioğlan
b) helvacı ya da sarayın tatlıcısı
c) Haseki ya da Padişahın emirlerini taşıması için yararlandığı görevli

-Çantacı ya da Çanta taşıyıcı

- a) Silahtar ağa ya da Padişahın palasını taşıyan kişi
  b) İbriktar ağa ya da Padişaha yıkanmak için su veren kişi

-Baş Çuhadar

-Aşçı

-Tabure- taşıyıcı

-Özel sekreter